

stvu ogledaju se u porastu općedruštvenog standarda, obrazovanja i zdravstvene prosvijećenosti, a što uvjetuje pad općeg mortaliteta i mortaliteta dojenčadi, porast prosječno očekivanog trajanja života i prosječne starosti stanovništva i pad fertiliteta; odnosno, ogledaju se u porastu zdravstvene prosvijećenosti ženskog stanovništva što dovodi do pada fertiliteta i prirodnog priraštaja. Ili, promjene u ekonomskom i društvenom položaju žene izražavaju se u zapošljavanju žena izvan obitelji (i gospodarstva), što zahtijeva njezinu višu obrazovnu razinu, a utječe na opadanje fertiliteta zbog promjene načina života, kasnijeg stupanja u brak (zbog produženog školovanja, viših profesionalnih aspiracija i dr.), promjene sistema vrednota i drugo.

Treće poglavlje obrađuje »Strukturu stanovništva Vojvodine«, i to: strukturu po dobi i proces starenja, bračnu strukturu, strukturu prema školskoj spremi, ekonomsku strukturu i strukturu po aktivnosti, te aktivno stanovništvo, stanovništvo po aktivnosti i po djelatnosti, poljoprivredno stanovništvo, ekonomsku emigraciju i, konačno, etičku strukturu vojvodanskog stanovništva. Zanimljiva je analiza osobitosti etničke heterogamije. Prvo, podaci o zastupljenosti mješovitih brakova pokazuju da među njima nema sistemskih razlika. Otuda autorica izvodi pretpostavku o ujednačavanju ponašanja i prema braku i prema karakteristikama budućeg supružnika u muškarca i u žena. Drugo, etnički heterogamni brakovi su isto toliko (ne)stabilni koliko i etnički homogamni brakovi — iako se obično smatra da bi trebali biti nestabilniji. No pitanje je da li je etnička heterogamija izraz i sredstvo asimilacije ili homogenizacije? Odgovor bi moglo dati samo empirijsko istraživanje, koncipirano na dubinskom interviewu, ili možda participativno promatranje.

U »Zaključnim razmatranjima« autorica raspravlja o principima demografske politike i o njezinu utjecaju na otklanjanje društvene diferencijacije vitalnih procesa, a što je jedan od osnovnih principa socijalističke demografske politike.

Ova visokostručna a ipak čitka knjiga ima vrijednost veću od puste ilustracije problema kojim se bavi, te bi mogla poslužiti kao poziv na analizu demografskog razvitka ostalih područja naše zemlje.

Ruža First-Dilić

Mladen Friganović i Pero Pavić

UZROCI I POSLJEDICE DEMOGRAFSKIH PROMJENA U SR HRVATSKOJ 1961—1971.

(Osnovne kvantitativne demografske promjene u SR Hrvatskoj 1961—1971.)
Knjiga I

Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1973,
114 stranica

Ako nas u ovoj Svjetskoj godini stanovništva mnogi znanstvenici opravdano nastoje učiniti osjetljivijim za moguće još uvijek do kraja esagledive posljedice demografske eksplozije u mondijalnim razmjerima, onda nas M. Friganović i P. Pavić u ovoj studiji sučeljavaju s oprečnom demografskom promjenom u SR Hrvatskoj — opasnošću depopulacije. Tako pitanje »kako nadživjeti« vezano uz »baby-boom« ima ovdje sasvim drugo značenje od onoga na koje smo navikli prilikom konsultiranja literature iz demografije.

Pored »Predgovora«, »Uvoda« i »Sažetka«, studija sadrži nizom tablica i grafikona ilustriranih slijedećih sedam odjeljaka: »Razmještaj stanovništva i promjene u gustoći naseljenosti u SR Hrvatskoj po makroregijama i općinama 1961—1971«, »Kretanje broja stanovnika SR Hrvatske 1921—1971. u usporedbi s ostalim republikama i autonomnim pokrajinama«, »Kretanje broja stanovnika i migracijska bilanca SR Hrvatske 1961—1971. u usporedbi s ostalim republikama i autonomnim pokrajinama«, »Regionalne razlike i tipovi kretanja stanovništva u SR Hrvatskoj 1961—1971«, »Razmještaj i udio eksodusnih i imigracijskih tipova u makroregijama SR Hrvatske«, »Međuzavisnost kretanja stanovništva i društveno-gospodarske razvijenosti SR Hrvatske« i »Karakteristike diferenciranog kretanja stanovništva u općinskim središtima i izvan njih po makroregijama i općinama 1961—1971«. Konačno, studiji je priložen i opsežniji sažetak na engleskom jeziku.

Osnovni je cilj autora bio »osvijetliti populacijske promjene u najnovijem međupopisnom intervalu i povezati ih s društveno-gospodarskim procesima«, kao i »... pronaći uzroke i skrenuti pažnju na posljedice, te sugerirati putove rješavanja nagomilanih teškoća suvremenog društva« (str. 7). Pristupajući ana-

lizi uzroka i posljedica demografskih promjena u SR Hrvatskoj u spomenutom razdoblju sa stajališta interdisciplinarnog istraživanja, Friganović i Pavić uspješli su prevladati koncepciju »free values science« i zamke takvoga pozitivizma suzbili jednim akcijskim pristupom. Empirijski dokazan nalaz: »Dugotrajno smanjivanje stope prirodnog priraštaja i stope općeg povećanja broja stanovnika, a jako unutrašnje preseljavanje te manje ili više neprestano iseljavanje, temeljno je obilježje demografskih procesa i stanja u SR Hrvatskoj« (str. 9), za njih je samo predmet znanstvene atake kako bi se ispitali korišteni i posljedice takvoga stanja.

Upozoravajući na opasnost depopulacije, čiji su uzroci: mali prirodni priraštaj, negativna migracijska bilanca, veoma snažan ruralni eksodus, nedovoljno kontrolirana urbanizacija i razmjerno najveći broj radnika u tuđini (str. 19), autori su na njezinu ozbiljnost ukazali kako na razini Republike, tako i na razini regija, te tipova općina po stupnju društveno-gospodarske razvijenosti i populacijskih promjena. Autori su našli izraziti pad gustoće naseljenosti u nerazvijenim područjima Hrvatske i koncentraciju stanovništva na svega 1/4 njezina prostora. Za demografska kretanja u Hrvatskoj težnja ka homogenizaciji očigledno nije bila presudna. I tu je ostao na djelu izraziti regionalni kolorit. Od teorijska 4 eksodusna tipa općega kretanja stanovništva (emigracija, depopulacija, izrazita depopulacija i izumiranje), te 4 imigracijska tipa općega kretanja stanovništva (ekspanzija imigracijom, regeneracija imigracijom, slaba regeneracija imigracijom i veoma slaba regeneracija imigracijom), u stvarnosti su nađena sva četiri eksodusna tipa i samo dva imigracijska tipa. Analizirajući ta kretanja po makroregijama autori su našli posvemašnju napuklost tradicionalnih ruralnih struktura i oslabljenu demografsku dinamiku« (str. 27), čiji su uzroci potcjenjivanje sela i poljoprivrednoga rada, otkrili zabrinjavajuće prostorno diferencirane procese vezane uz društveno-gospodarske faktore, itd. Premda su baratali, na žalost, s veoma grubim indikatorom društveno-gospodarske razvijenosti kakav je podjela općina na grupu razvijenih i nerazvijenih, jasno su pokazali »da je eksodus u velikoj mjeri funkcija relativne nerazvijenosti« (str. 37), jer svih 46 općina sa statusom nerazvijenih ima obilježja jednog eksodusnog tipa. Njihov

je zaključak: »... valja pretpostaviti da će iseljavanje biti sve manje iz onih općina koje još nisu u odmaklom stadiju eksodusa, dok će one u kojih je taj proces odmakao, a nemaju već ugrađenu infrastrukturu, bivati i dalje nagrizane...« (str. 32), što će pak ponajviše pogoditi Dalmatinsku Zagoru, dijelove Like, Korduna i neke rubne predjele središnje i sjeverne Hrvatske, i to naravno zato jer je došlo do obrata u odnosu na prošlost kada su ruralne sredine pokazivale znatno jaču demografsku biodinamiku od urbanih.

Analizirajući demografske prostorne promjene na ruralno-urbanom kontinuumu Friganović i Pavić su zaključili: »U razdoblju 1961—1971. iselio se svaki četvrti stanovnik ruralnog dijela makroregije Gorske Hrvatske, svaki sedmi iz dalmatinskih sela, svaki osmi iz seoskog dijela Istre i Kvarnera, svaki deveti iz selâ Središnje Hrvatske i svaki deseti iz »bogatih« i privlačnih sela istočne Hrvatske« (str. 41), što govori o naglom demografskom »zgušnjavanju« naselja s tzv. centralnim funkcijama, daleko bržem nego ga društvo može pratiti. Naime, u svega pet općina i to onih koje su izuzeci iz drugih razloga (Opatija nema pravog sela, Crikvenica i Lastovo nalaze se u fazi jake turističke valorizacije, Vukovar izvan središta općine ima industrijsko naselje Borovo, a Sesvete su pregrade i dormitor Zagreba), u posljednjem međupopisnom razdoblju zabilježena je pozitivna migracijska bilanca prostora izvan općinskog središta.

Ovi su momenti izuzetno značajni za koncipiranje populacione politike u SR Hrvatskoj i to ne toliko zbog stagnacije broja stanovnika koliko zbog opasnih procesa starenja stanovništva i slabljenja njegovih vitalnih kvaliteta.

Uzmemo li u obzir da su autori studiji priložili impozantan iskustveni materijal koji sami nisu detaljnije analizirali, vodimo li računa o činjenici da su u svom radu prevladali usko demografski pristup, te da su dali i stanoviti teorijski doprinos izučavanja populacionih promjena, možemo poželjeti da čim prije objave drugu knjigu, koju su najavili. Uz naše pohvale ovom radu dužni smo iznijeti i prigovore koji se vezuju uz indikatore društveno-gospodarske razvijenosti, regionalizaciju Hrvatske i prešturnost inače kondenziranog teksta.

Antun Petak